

Anna ZIMNOWODZKA*

KONTYNUACJA I ZMIANA W TOPOGRAFII PÓŹNOANTYCZNEJ MERIDY

Merida (Augusta Emerita) powstała na terenie rzymskiej prowincji Luzytania, w południowo-zachodniej części Hiszpanii. Została ufundowana w 25 r. prz. Chr. przez Oktawiana Augusta jako kolonia dla żołnierzy-weteranów, którzy brali udział w wojnach kantabryjskich, zakończonych w 19 r. prz. Chrystusem¹. Kolonię założono po prawej stronie rzeki Anas (Gwadiany), na niewielkich pagórkach oddzielających jej koryto od jednego z dopływów, Barraco (Albarregas), w miejscu, gdzie obie rzeki się zbiegają (il. 1)².

Pierwszymi budowlami, które powstały niedługo po założeniu miasta, były mosty na Anas i Barraco³. W 23 r. prz. Chr. rozpoczęto budowę murów miejskich⁴. Już na początku wyznaczono sieć ulic, kanalizacji miejskiej, a także rozpoczęto budowę trzech akweduktów (Los Milagros, San Lázaro, Cornalvo)⁵. Powstało Forum Miasta, z tzw. świątynią Diany (il. 2)⁶ i Forum

* Mgr Anna Zimnowodzka – doktorantka w Katedrze Historii Sztuki Wczesnochrześcijańskiej i Tradycji Antycznej w Instytucie Historii Sztuki na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, e-mail: azimnowodzka@o2.pl.

¹ Por. Cassius Dio Cocceianus, *Historiae Romanae* LIII 25, 8.

² Więcej na temat fundacji miasta zob. A. Richmond, *The First Years of Augusta Emerita*, „Archaeological Journal” 87 (1930) 99-116; J.M. Álvarez Martínez, *Los primeros años de la colonia Augusta Emerita. Las obras de infraestructura*, w: *Le Due Patrie Acquisite. Studi di Archeologia Dedicati a Walter Trillmich. Bulletino della Commissione Archeologica Comunale di Roma. Supplemento*, 18, ed. E. La Rocca – P. León – C. Parisi Presicce, Roma 2008, 27-40.

³ Por. A. Reder, *Badania nad topografią starożytnej Meridy – status quaestionis*, Lublin 2006, 53 (nieopublikowana praca magisterska); J.M. Álvarez Martínez, *El puente y el urbanismo de Augusta Emerita*, Madrid 1981; tenże, *El puente romano de Mérida*, Badajoz 1983; tenże, *Los primeros años*, s. 28-34.

⁴ Por. J.A. Calero Carretero, *La muralla romana de Augusta Emerita. Apuntes para una bibliografía crítica de los estudios sobre el recinto*, „Revista de estudios extremeños” 48 (1992) 259-276.

⁵ Por. J.M. Álvarez Martínez, *En torno al aueducto de „Los Milagros” de Mérida*, w: *Symposium de Arqueología Romana. Segovia y la Arqueología Romana*, Barcelona 1977, 49-60; tenże, *Los primeros años*, s. 34-40.

⁶ Por. J.M. Álvarez Martínez, *El foro de Augusta Emerita*, w: *Homenaje a Sáenz de Buruaga*, ed. J. Arce, Badajoz 1982, 53 -83; tenże, *El Templo de Diana*, „Cuadernos de Arquitectura Romana” 1 (1991) 83-93; Y. Barroso – F. Morgado, *Mérida, patrimonio de la humanidad*, Mérida 2003, 47;

Prowincji, ze świątynią Augusta⁷. W 16-15 r. prz. Chr. Agryppa ofiarował mieszkańcom Emerity teatr (il. 3-4)⁸, a w 8 r. prz. Chr. zaczęto budować amfiteatr (il. 5)⁹. Również z tego okresu pochodzi cyrk¹⁰. W poł. I w. po Chr. rozpoczęły się prace nad rozbudową forów¹¹, a wokół murów rozrastały się nekropole, z okazałymi, niekiedy wręcz monumentalnymi, kolumbariami¹².

Wraz z objęciem rządów przez dynastię Flawiuszy (69-96), Emerita wstąpiła w okres prosperity i splendoru. Doprowadzono do końca budowę obu forów, ukończono prace przy amfiteatrze i przy murach obronnych po wschodniej stronie miasta. Przebudowano świątynię Diany, a także małe sanktuaria poświęcone bóstwom wschodnim, znajdujące się na wzgórzu San Albín (m.in. mitreum). W drugiej poł. I w. rozwijało się budownictwo mieszkalne (m.in. Casa de Alcazaba i Casa del Mitreo, I/II w. po Chr.), poza murami powstawały bogate wille¹³. Apogeum rozwoju Emerita osiągnęła w 1. poł. II w. po Chr., za panowania cesarzy pochodzących z terenów Hiszpanii: Trajana (98-117) i Hadriana (117-138)¹⁴.

El Foro de Augusta Emerita. Génesis y evolución de sus recintos monumentales, ed. T. Barrientos Vera – F. Palma García, Madrid 2009.

⁷ Por. L. Berrocal Rangel, *La urbanística de Augusta Emerita (II)*, „Revista de Arqueología” 72 (1987) 33; P. Mateos Cruz, *El templo de culto imperial de Augusta Emerita*, w: *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del occidente europeo*, ed. J. Ruiz de Arbulo, Tarragona 2005, 129-147.

⁸ Por. J. Álvarez Sáenz de Buruaga, *Observaciones sobre el teatro romano de Mérida*, w: *El Teatro en la Hispania Romana (Actas del Simposio)*, ed. M. Terrón Albarrán – J.M. Álvarez Martínez – J.J. Enríquez Navascués, Badajoz 1982, 303-311; T. Nogales Bassarate, *Teatro Romano de Augusta Emerita. Evolución y programas decorativos*, „Mainake” 29 (2007) 103-138; P. Mateos Cruz – A. Pizzo, *Los edificios de ocio y representación. El teatro y anfiteatro de Augusta Emerita*, w: *El Yacimiento Emeritense (Actas Congreso Internacional 1910-2010)*, ed. J.M. Álvarez Martínez – P. Mateos Cruz, Mérida 2011, 173-194.

⁹ Por. M. Bendala – M. Durán, *El anfiteatro de Augusta Emerita: rasgos arquitectónicos y problemática urbanística y cronológica*, w: *Actas del Coloquio Internacional: El Anfiteatro en la Hispania Romana*, ed. J.M. Álvarez Martínez – J.J. Enríquez Navascués, Mérida 1995, 247-264; Mateos Cruz, Pizzo, *Los edificios de ocio*, s. 173-194.

¹⁰ Por. M.E. Gijón Gabriel, *El circo Romano de Mérida: nueva intervención arqueológica desarrollada dentro del Proyecto de Vía de la Plata – Extremadura*, „Mérida, excavaciones arqueológicas” 7 (2001) 73-126.

¹¹ Por. P. Mateos Cruz, *El „Foro Provincial” de Augusta Emerita: un conjunto monumental de culto imperial*, w: *El foro provincial de „Augusta Emérita”: un conjunto monumental de culto imperial*, ed. P. Mateos Cruz, Mérida 2006, 315-354; A. Pizzo, *Las técnicas constructivas del llamado „Foro Provincial” de Augusta Emerita*, w: *El foro provincial de „Augusta Emérita”*, s. 277-296.

¹² Por. J. Márquez Pérez, *Los columbarios: Arquitectura y paisaje funerario en Augusta Emerita*, Badajoz 2006.

¹³ Por. Reder, *Badania nad topografią*, s. 13.

¹⁴ Por. J.M. Álvarez Martínez, *Trajano y las obras públicas en Hispania*, w: *Trajano, óptimo príncipe. De Itálica a la corte de los Césares*, ed. J. González Fernández, Sevilla 2003; J.M. Blázquez, *La Hispania de Hadriano*, w: *En homenaje a Conchita Fernández Chicarro, directora del Museo Arqueológico de Sevilla*, Madrid 1982, 301-317.

Stosunkowo niewiele wiadomo na temat 2. poł. II oraz III w. Z badań archeologicznych wynika, że powstały wówczas liczne warsztaty rzeźbiarskie, malarskie oraz mozaikarskie; wznoszono *domus* oraz *villae*¹⁵. Z tego okresu pochodzi pierwsza informacja o chrześcijanach w mieście. W *Liście* 67. z 254 r., skierowanym do miejscowych chrześcijan, św. Cyprian z Kartaginy potępił biskupa Bazylidesa z Astorgii oraz Marcjalisa z Emerity, którzy dopuścili się odstępstwa kupując *libellus*, świadczący o uznaniu przez nich boskości cesarza i oddaniu mu boskiej czci¹⁶.

Wraz z reformą administracyjną Dioklecjana, na początku IV w. rozpoczął się ponowny rozkwit Emerity, stała się ona bowiem stolicą *Dioecesis Hispaniarum*¹⁷. Rozbudowano wówczas drogi, przebudowano wille i domy (Casa del Anfiteatro, Casa de Alcazaba, Casa de los Mármoles, Casa Basílica)¹⁸. W latach 333-335 *comes Hispaniarum*¹⁹ Acilius Severus zlecił wzniesienie monumentalnej *frons scenae* w teatrze (il. 4)²⁰. W latach 337-340 kolejny komes Tiberius Flavius Laetus oraz *praeses* Iulius Saturninus odrestaurowali cyrk²¹. Są to świadectwa kontynuacji użytkowania i restaurowania budowli publicznych służących rozrywkom, których nie pochwały autorytety kościelne, a skądinąd wiadomo, że chrześcijanie nie tylko byli obecni w mieście, ale była to obecność znacząca. Emerita była bowiem wówczas z całą pewnością siedzibą biskupów. Świadczy o tym ich obecność na kolejnych synodach w IV wieku²².

O tym, co działo się na początku IV w. w Kościele Emerity, dowiadujemy się również z *Peristefanon* Prudencjusza, w którym autor opisuje męczeństwo młodej dziewczyny Eulalii w czasach prześladowań Dioklecjana oraz rosnący kult świętej wokół jej grobu:

¹⁵ Por. P. Mateos Cruz, *Augusta Emerita: de capital de la diocesis Hispaniarum a sede temporal visigoda*, w: *Sedes regiae (ann. 400-800)*, ed. G. Ripoll – J.M. Gurt, Barcelona 2000, 492.

¹⁶ Por. Cyprianus Carthaginensis, *Epistula* 67, 6, ed. G.F. Diercks, CCL 3C, Turnholti 1996, 456-457, tłum. W. Szoldrski: Św. Cyprian, *Listy*, PSP 1, Warszawa 1969, 231: „jak donosi swym listem czciciel wiary i obrońca prawdy, Feliks z Cezaraugusta, Basilides i Marcjalis skalali się zdo- byciem haniebnego zaświadczenia. [...] Wiele jeszcze innych występków ciąży na Bazylidesie i Marcjalisie”.

¹⁷ Por. Mateos Cruz, *Augusta Emerita*, s. 491-520 (spec. 493-494).

¹⁸ Por. tamże, s. 494.

¹⁹ Por. J. Arce, *Los gobernadores de la Diocesis Hispaniarum (ss. IV-V) y la continuidad de las estructuras administrativas romanas en la Península Ibérica*, „Antiquité Tardive” 7 (1999) 76-83.

²⁰ Por. Mateos Cruz, *Augusta Emerita*, s. 494.

²¹ Por. A. Chastagnol, *Les inscriptions constantiniennes du Cirque de Mérida*, „Mélanges de l'École française de Rome” 88 (1976) 264 i 268; J. Arce, *Augusta Emerita en los siglos IV-V d.c.: la documentación escrita*, w: *Repertorio de arquitectura cristiana en Extremadura: época tardoantigua y altomedieval*, ed. P. Mateos Cruz – L. Caballero Zoreda, Madrid 2003, 123.

²² Por. Concilium Eliberitanum (ca. 306), *Proemium*, ed. A. Baron – H. Pietras: *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, ŻMT 37 (= SCL 1), Kraków 2006, 49; Concilium Arelatense (314), *Epistula synodi Arelatensis ad Silvestrum papam*, SCL 1, 68; Concilium Caesaraugustense (380), *Elenco sententiarum synodi caesaraugustiani*, SCL 1, 292.

„Tak tutaj jej szczątki godzi nam się czcić,
 I ołtarz na miejscu, gdzie szczątków tych grób:
 Ona pod stopami Boga leży tu
 I widzi to wszystko, i widzi ten lud,
 Patronka życzliwa, wdzięczna za tę pieśń”²³.

Jednym z przejawów kultu było powstanie w tym miejscu chrześcijańskiej nekropoli. Liczne pochówki, w tym również mauzolea znaleźli archeolodzy pod zbudowaną później na tym miejscu bazyliką św. Eulalii. Są to m.in. mauzoleum 25, mauzoleum 28, mauzoleum 29 i mauzoleum 35 (il. 6) oraz usytuowane w niedalekiej odległości od obecnej bazyliki oktagonalne mauzoleum z kryptą (il.7)²⁴. W 2. poł. IV w. powstała również chrześcijańska nekropola Santa Catalina, w miejscu obecnej dzielnicy o tej samej nazwie (również w pobliżu obecnej bazyliki św. Eulalii)²⁵.

W świetle dotychczasowych badań można stwierdzić, że tkanka miejska w tym okresie nie uległa jednak znaczącym zmianom i przetrwała w zbliżonej formie do V w. (il. 8). Obecność chrześcijan potwierdzona jest jedynie na terenie nekropoli poza miastem. Budowle publiczne, takie jak forum, teatr i cyrk funkcjonowały w dalszym ciągu zgodnie ze swym pierwotnym przeznaczeniem²⁶.

Na początku V w. rozpoczął się okres inwazji „barbarzyńców” na miasto. W 412 r. Emeritę zajęli Alanowie, następnie w wyniku unii personalnej (po śmierci króla Alanów) Wandalowie, po nich Swewowie, którzy w 442 r. ustalili w niej swoją stolicę, i wreszcie Wizygoci, którzy zdobyli miasto

²³ Aurelius Prudentius Clemens, *Peristefanon* III 211-215, ed. M.P. Cunningham, CCL 126, Turnhout 1966, 285, tłum. M. Brożek: Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieniec męczeńskie*, ŻMT 40, Kraków 2006, 194.

²⁴ Wewnątrz mauzoleum 25 znaleziono dwa pochówki, które datuje się na 2. poł. IV w., por. P. Mateos Cruz, *El culto a Santa Eulalia y su influencia en el urbanismo emeritense (siglos IV-VI)*, „Extremadura Arqueológica” 3 (1992) 59 i 198. O mauzoleum 28, 29 i 35, zob. P. Mateos Cruz, *La basílica de Santa Eulalia de Mérida. Arqueología y urbanismo*, Madrid 1999, 199 oraz o oktagonalnym muzeum z kryptą, zob. J. López Quiroga, *Arqueología del mundo funerario en la Península Ibérica (siglos V al X)*, Madrid 2010, 55; P. Mateos Cruz – I. Sastre de Diego, *Mérida and its funerary spaces during the Late Antiquity*, w: *Morir en el Mediterráneo Medieval*, ed. J. López Quiroga – A.M. Martínez Tejera, Madrid 2009, 187; I. Sastre de Diego, *Los primeros edificios cristianos de Extremadura. Sus espacios y elementos litúrgicos. „Caelum in terra”*, Mérida 2010, 63.

²⁵ Por. Mateos Cruz, *El culto a Santa Eulalia*, s. 65.

²⁶ Por. Mateos Cruz, *El templo de culto imperial de Augusta Emerita*, s. 133; tenże, *Emerita Augusta: de capital de la diócesis Hispaniarum*, s. 494. Wiele problemów przysparza ustalenie daty opuszczenia cyrku. Niektórzy badacze uważają, że cyrk popadał w ruinę od początku IV w., inni są zdania, że został opuszczony dopiero w VI w., po śmierci, prawdopodobnie ostatniego, woźnicy Sabinianusa, którego płyta nagrobna znajduje się w bazylice Casa Herrera w okolicach Meridy, zob. Mateos Cruz, *La basílica de Santa Eulalia*, s. 185; tenże, *El urbanismo cristiano de Mérida*, w: *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, ed. A. Ribera i Lacomba, Valencia 2000, 604.

w roku 469²⁷. O niektórych wydarzeniach z tego okresu pisze w swej *Kronice* Hydacjusz (400-469), biskup i kronikarz Aqua Flaviae, dzisiejszego Chaves w Portugalii. Wspomina m.in., że w 429 r., w czasie gdy zarządzający Betyką wandalski król Gejzeryk usiłował przeprowić się do Afryki, Swewowie pod wodzą Heremigariusza pustoszyli ziemie w okolicach Emerity:

„[Wówczas Gejzeryk] podążając [...] śladem grabieżcy [Heremigariusza] schwytał [go] w Luzytanii. W pobliżu [...] Emerity, w której [Heremigariusz] znieważył św. Eulalię, Gejzeryk zabił złoczyńców z jego otoczenia; [tamten] usiłował ująć z życiem ratując się nagłą ucieczką; dotknięty jednak ręką Bożą zginął w nurtach Gwadiany”²⁸.

Z cytowanego fragmentu możemy się domyślać, że w trakcie inwazji Heremigariusz sprofanował w Emericie grób św. Eulalii; nie wiemy czy i jakich jeszcze spustoszeń dokonali Swewowie podczas najazdu na miasto.

Badania archeologiczne pokazują, że w 1. poł. V w. jedna z dzielnic mieszkalnych zwana Moreria uległa zniszczeniu w wyniku pożaru, a następnie opuszczeniu. Budowle zostały spalone, a następnie odbudowane i powtórnie zasiedlone. Jednak od tego momentu były inaczej eksploatowane. Nie pełniły już funkcji *domus* dla jednej rodziny. Miały teraz wielu właścicieli, pojedyncze pomieszczenia, zaczęły pełnić rolę niezależnych mieszkań²⁹.

Z treści inskrypcji, pierwotnie umieszczonej na moście na rzece Anas, wiadomo, że w 483 r., za panowania króla Euryka, przeprowadzono prace renowacyjne tegoż mostu oraz obudowano kamiennymi blokami niektóre partie murów miejskich³⁰. Odbudowę mostu przeprowadzono z inicjatywy wodza o imieniu Salla, umocnienie murów zlecił biskup Zenon:

„Zgubna starość dotknęła wysłużone już dzieło, które uległo zniszczeniu i zburzeniu w wyniku upływu lat. Droga zawieszona nad rzeką przestała być użytkowana, bowiem zawalenie mostu uniemożliwiało jej pokonywanie. Teraz zaś, w czasach swojego panowania, Euryk, potężny król Gotów, zajął się przynależnymi mu ziemiami, oraz rozpowszechnianiem swego imienia poprzez dzieła, których dokonał. Również Salla zapisał swe światłe imię zasługami. Po odnowieniu w mieście wspaniałych murów, zajął się pracą nad

²⁷ Por. J. Arce, *Mérida tardorromana (300-580 d.C.)*, Mérida 2002, 179-194 (*Augusta Emerita en el siglo V*).

²⁸ Hydatius, *Chronicon* 429, 90, ed. A. Tranoy, SCh 218, Paris 1974, 128-131, tłum. własne.

²⁹ Por. M. Alba, *Consideraciones arqueológicas en torno al V en Mérida*, w: *Mérida. Excavaciones Arqueológicas 1996*, ed. P. Mateos Cruz – M. Alba Calzado – J. Márquez Pérez, Mérida 1998, 367-369; Mateos Cruz, *Augusta Emerita*, s. 504; J.M. Gurt Esparraguera, *Arqueología de las ciudades episcopales*, w: *Estudios de arqueología dedicados a la profesora Ana María Muñoz Amilibia*, ed. F. Ramallo Asensio, Murcia 2003, 137.

³⁰ Por. J. Vives, *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona 1969, 126-127 (nr 363); tenże, *La inscripción del puente de Mérida en época visigoda*, „Revista de Estudios Extremeños” 12 (1939) 1-7.

tym największym architektonicznym cudem. Wzniósł łuki, wzmocnił fundamenty w najgłębszych częściach rzeki. Stosując te same techniki, prześcignął w swym kunszcie, tego, który to dzieło projektował. Nie w mniejszym stopniu, miłość do ojczyzny skłoniła szlachetnego duchownego [biskupa] Zenona do wzniesienia potężnych murów obronnych. Światłe, szlachetne miasto Augusta przetrwa jeszcze wieki dzięki zapałowi swego wodza i biskupa. Rok 483³¹.

Wzmocnienie murów zostało odnotowane w czasie badań prowadzonych przez Miguela Albę Calzado w dzielnicy Morería³².

Istotne zmiany zaszyły również poza murami miasta, na nekropolach. Badania archeologiczne przeprowadzone w latach 90. XX w. w obecnej bazylice św. Eulalii dowodzą, że w 1. poł. V w. zburzono znajdujące się tam mauzolea, prawdopodobnie w celu przygotowania miejsca pod przyszłą bazylikę ku czci Świętej³³.

Bazylika powstała w 2. poł. V wieku. Była budowlą trójnawową z nawą główną zakończoną absydą. Prezbiterium bazyliki wzniesiono bezpośrednio nad datowanym na IV w. mauzoleum oznaczonym przez archeologów numerem 25 (il. 6)³⁴. Ze względu na jego usytuowanie wielu badaczy identyfikuje je jako pamięć świętej Eulalii (il. 6), którą opisywał Prudentiusz w *III Hymnie Peristephanon*:

„Tu, gdzie przezroczystych marmurów lśni blask,
Marmurów ojczystych, lecz i z obcych stron,
I napełnia światłem święty świętej dom,
Ziemia ta czcigodna chowa w łonie swym
Świętej naszej szczątki i popiołów proch.

Sklepienie błyszczące nad świątynią lśni,
Z kasetonów złotych migocąc blask śle.
Posadzka z kamieni, rżniętych w różny wzór
Zdaje ci się łąką, co barwami róż
Czerwonych się mieni w wielobarwny łąn³⁵.

Na podstawie anonimowego dzieła *Vitas sanctorum patrum Emeretensium*³⁶ oraz wykopalisk dosyć dużo wiemy o wyglądzie miasta w VI wieku. Nie znamy jednak procesu ani dokładnej chronologii wznoszenia poszczególnych

³¹ *Codex Toletanus* VIII f. 52v, ed. J. Vives, w: tenże, *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, s. 126-127 (nr 363), tłum. własne. Por. J. Arce, *La inscripción del puente de Mérida de época del rey Eurico (483 d.C.)*, „Pyrenae” 39 (2008) 122.

³² Por. M. Alba, *Ocupación diacrónica del área arqueológica de Morería*, w: *Mérida. Excavaciones Arqueológicas 1994-1995*, ed. P. Mateos Cruz – M. Alba Calzado – J. Márquez Pérez, Mérida 1997, 292.

³³ Por. Mateos Cruz, *La basilica de Santa Eulalia*, s. 69.

³⁴ Por. tamże, s. 69 i 198; J. López Quiroga, *Arqueología del mundo funerario*, s. 70.

³⁵ Aurelius Prudentius Clemens, *Peristefanon* III 191-200, CCL 126, 284, *ŻMT* 40, 193-194.

³⁶ Ed. A. Maya Sánchez, CCL 116, Turnhout 1992, 3-102.

obiektów, możemy się jedynie domyślać, że niektóre z nich mogły powstać jeszcze wcześniej. W VI w. wewnątrz murów, w pobliżu Forum Prowincji można odnotować obecność zespołu biskupiego, na który składały się katedra *Sancta Iherusalem* nazywana od czasów pontyfikatu biskupa Fidelisa (ok. 560-571) Santa María³⁷, niewielka bazylika z baptysterium św. Jana Chrzciciela oraz pałac biskupi. Obie bazyliki znajdowały się bardzo blisko siebie. Autor *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* pisze, że mnisi

„po skończonym nabożeństwie, [...] z kościoła Santa María udali się do niewielkiej bazyliki św. Jana z baptysterium, która w rzeczywistości przylega do wspomnianej bazyliki [Santa María], oddzielona jest jedynie murem i obie przykryte są jednym dachem”³⁸.

Według opinii badaczy bazylika Santa María wznosiła się w miejscu, na którym obecnie stoi kościół Santa María la Mayor³⁹.

Pałac biskupi znajdował się także w bezpośrednim sąsiedztwie obu bazylik. Ze słów autora *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* opisujących wydarzenia poprzedzające śmierć biskupa Fidelisa wynika, że w Bazylice Santa María wyraźnie słychać było odgłosy dobiegające z pobliskiego pałacu. Autor pisze, że pewnego dnia jakieś „przerażające stworzenia, niewątpliwie, sługi z Tartaru”⁴⁰, zadając dotkliwie ciosy przebywającemu w swej celi biskupowi Fidelisowi usiłowały pozbawić go życia. W tym czasie pewien „pobożny człowiek, który przebywał [...] w kościele [Santa María] usłyszał wyraźne krzyki i jęki, który tamten [biskup Fidelis] wydał z bólu”⁴¹. W połowie VI w., podczas procesji, kiedy

„wszyscy łącznie z [Fidelisem] [...] oddalili się od pałacu zaledwie o kilka kroków wówczas cała konstrukcja [pałacu biskupiego] runęła aż do samych fundamentów, nikogo jednak z woli bożej nie przygniotła. Niedługo później [biskup Fidelis] odbudował zburzony pałac i z pomocą bożą uczynił go jeszcze piękniejszym”⁴².

Tuż obok zespołu biskupiego znajdował się pałac dowódcy wojsk wizygockich – wodza Klaudiusza⁴³.

Pod koniec VI w. niektóre bazyliki zostały zamienione na kościoły ariańskie. Z inicjatywy króla Leowigilda biskup Sunna:

³⁷ Por. *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* IV 9.

³⁸ Tamże IV 9, CCL 116, 42, tłum. własne.

³⁹ Por. J. Álvarez Sáenz de Buruaga, *Los primeros templos cristianos de Mérida*, „Revista de estudios extremeños” 32 (1976) 141; M. Cruz Villalón, *Mérida visigoda. La escultura arquitectónica y litúrgica*, Badajoz 1985, 408-409; Mateos Cruz, *Augusta Emerita*, s. 507.

⁴⁰ *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* IV 9, CCL 116, 43, tłum. własne.

⁴¹ Tamże IV 9, CCL 116, 44, tłum. własne.

⁴² Tamże IV 6, CCL 116, 37-38, tłum. własne.

⁴³ Por. tamże V 10.

„ów heretycki podżegacz, kiedy przybywa do Emerity, uzurpuje sobie, z rozkazu króla, prawo do niektórych bazylik wraz z ich wszystkimi przywilejami, wydzierając je zuchwale spod władzy samego biskupa i zachowując je dla siebie”⁴⁴.

Nie wiadomo o które kościoły chodziło. Wiemy jedynie, że Sunna, choć bezskutecznie, „usiłował zająć wszystkimi możliwymi sposobami bazylikę świętej Eulalii, aby [...] przekazać ją herezji ariańskiej”⁴⁵.

Zmiany zauważyć można również poza murami miasta. Zgodnie z informacjami *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* w połowie VI w. biskup Fidelis „odnawiając bazylikę najświętszej dziewicy Eulalii, o zadziwiającej bryle, nakazał wznieść dwie wieże, które górowały nad tą świętą budowlą”⁴⁶ (il. 9). Badania archeologiczne potwierdzają, że zostały one wzniesione nad aneksami przylegającymi po obu stronach absydy⁴⁷.

Na początku VI w. (lub jeszcze wcześniej) zniszczeniu uległy pochówki na nekropolii św. Kataliny⁴⁸. W miejscu tym, w odległości 200 m na wschód od bazyliki św. Eulalii, pod koniec VI w. biskup Massona (571-605) wznosił *xenodochium* (il. 10), które – jak pisze autor *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* – „majętnie obdarował, zapewnił pomoc doraźną i medyczną; nakazał [również], by otaczać w nim pomocą potrzebujących pielgrzymów i chorych”⁴⁹. Obecność obiektu potwierdziły badania archeologiczne. W tekście *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* zachowały się także informacje o kilku innych obiektach *extra muros*. Są to bazyliki św. Faustusa, św. Łucji oaz św. Cypriana i Wawrzyńca. Ich lokalizacja do dziś jest nieustalona⁵⁰.

Przez cały wiek VII wznoszono budowle, które pełniły różne funkcje związane z religią chrześcijańską, m.in. klasztory (męski i żeński) dedykowane św. Eulalii⁵¹. Wiadomo też o przeprowadzonych zmianach w dekoracji bazyliki

⁴⁴ Tamże V 5, CCL 116, 57, tłum. własne.

⁴⁵ Tamże, CCL 116, 58, tłum. własne.

⁴⁶ Tamże IV 6, CCL 116, 38, tłum. własne.

⁴⁷ Por. Mateos Cruz, *Emerita Augusta: de capital de la diocesis Hispaniarum*, s. 509.

⁴⁸ Por. tamże, s. 505; tenże, *El culto a Santa Eulalia*, s. 64.

⁴⁹ *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* V 3, CCL 116, 50-51, tłum. własne.

⁵⁰ O bazylice Faustusa i Łucji, zob. tamże IV 7; o bazylice Cypriana i Wawrzyńca, zob. tamże IV 10. Zachowały się również wzmianki o trzech obiektach wybudowanych poza miastem: bazylika Santa María Quintiliana, nazywana również *santa Quintisina*, oddalona o 5 mil od miasta, zob. tamże I 25; wzniesiony w odległości 8 mil od Emerity klasztor *Cauliana*, zob. tamże II 2; oraz oddalony od Meridy o 16 mil klasztor (lub bazylika?), nazywany przez autora *Caspiana*, zob. tamże IV 7.

⁵¹ O klasztorze męskim, przylegającym do bazyliki św. Eulalii, wspomina *Vitas sanctorum patrum Emeretensium* (I 1, 28). Do tej budowli prawdopodobnie odnosi się inskrypcja z 638 r. mówiąca o *domus Eulaliae*, zob. Vives, *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, s. 119, (nr 348). O istnieniu klasztoru żeńskiego wiadomo na podstawie zachowanej inskrypcji z 661 r. [Vives, *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, 124 (nr 358)], mówiącej o reformach w klasztorze przeprowadzonych za czasów matki przełożonej Eugenii.

św. Eulalii⁵². W tym okresie działało w dalszym ciągu *xenodochium*⁵³. Momentem przełomowym dla miasta stał się najazd Arabów na Półwysep, w wyniku którego miasto zaczęło ponownie zmieniać swe dotychczasowe oblicze.

Podsumowując, można stwierdzić, że transformacja założonej w 25 r. prz. Chr. rzymskiej Emerity Augusty w chrześcijańskie miasto rozpoczęła się stosunkowo późno. Chociaż zachowały się wzmianki o istnieniu biskupstwa w Emericie już w III w., nie ma śladów ani informacji, gdzie biskupi wówczas rezydowali. Pierwsze zmiany w topografii miasta nastąpiły dopiero po męczeńskiej śmierci Eulalii. Wtedy w mieście powstała pierwsza nekropola chrześcijańska z *memorią* ku czci Świętej, a w połowie V w. dedykowana jej bazylika. Wydaje się, że wzniesienie tej budowli spowodowało przesunięcie centrum miasta w kierunku miejsca kultu Świętej. Nie znamy przebiegu procesu chrystianizacji Emerity, ale wiadomo, że w VI w. Emerita stała się ośrodkiem w pełni chrześcijańskim, z pokaźną liczbą kościołów oraz budowli związanych z działalnością biskupów (kompleks biskupi, *xenodochium*).

Jednakże przywiązanie do pogańskiej tradycji w Emericie było długo niezwykle silne. Dowodzi tego treść jednego z rozporządzeń cesarza Honoriusza z 399 r., skierowanego do rezydującego w Emericie wikariusza Makrobiusza. Honoriusz zakazywał w nim oddawania czci bożkom pogańskim, a jednocześnie zabraniał niszczenia ornamentów w świątyniach i budowlach pogańskich⁵⁴. Swoich przyzwyczajęń nie wyzbyli się również sami mieszkańcy Emerity. Wiele z budowli publicznych, takich jak cyrk czy amfiteatr, pełniło swą dotychczasową funkcję jeszcze długo po tym, jak chrześcijaństwo na dobre zagościło w mieście.

⁵² Por. Mateos Cruz, *Augusta Emerita*, s. 516.

⁵³ Por. tamże, s. 514.

⁵⁴ Por. CTh XVI 10, 15, ed. T. Mommsen, SCh 497, Paris 2005, 901-902: „Idem aa. Macrobio vicario Hispaniarum et Procliano vicario quinque provinciarum. Sicut sacrificia prohibemus, ita volumus publicorum operum ornamenta servari. Ac ne sibi aliqua auctoritate blandiantur, qui ea conantur evertere, si quod rescriptum, si qua lex forte praetenditur. Erutae huiusmodi chartae ex eorum manibus ad nostram scientiam referantur, si illicitis evectiones aut suo aut alieno nomine potuerint demonstrare, quas oblatas ad nos mitti decernimu Qui vero talibus cursum praebuerint, binas auri libras inferre cogantur. Dat. IIII kal. feb. Ravennae Theodoro v. c. cons. (29 I 399)”. Więcej na temat odniesień do Hiszpanii w *Kodeksie Teodozjusza*, zob. J.L. Cañizar Palacios, *Alusiones a Hispania en el Código Teodosiano*, „Polis” 14 (2002) 79-96; P. Mateos Cruz, *Los orígenes de la cristianización urbana en Hispania*, w: *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantigues d'Hispania: cristianització i topografia*, ed. J.M. Gurt – A. Ribera, Barcelona 2005, 50.

CONTINUITY AND CHANGE
IN THE TOPOGRAPHY OF LATE ANTIQUE MERIDA

(Summary)

Merida (Augusta Emerita) was founded in 25 BC by Augustus on the territory of Roman province of Lusitania. From the beginning it was one of the most important cities in the Empire, anticipating continuous prosperity for long centuries. The aim of this article is to examine the changes in the topography of Merida in Late Antiquity. These transformations are connected with the Christianization of the city, especially with the foundation of bishopric and development of the cult of local martyr Eulalia.

Key words: Merida, topography, Late Antique city, the cult of martyrs.

Słowa kluczowe: Merida, topografia, miasto późnoantyczne, kult męczenników.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- AURELIUS PRUDENTIUS CLEMENS, *Peristefanon*, ed. M.P. Cunningham, CCL 126, Turnhout 1966, 251-389, tłum. M. Brożek: Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieniec męczenników*, ŻMT 40, Kraków 2006.
- CASSIUS DIO COCCEIANUS, *Historiae Romanae*, ed. E. Cary, Cambridge (Mass.) – London 1955.
- CYPRIANUS CARTHAGINENSIS, *Epistulae* 58-81, ed. G.F. Diercks, CCL 3c, Turnhouti 1996, tłum. W. Szoldrski: Św. Cyprian, *Listy*, PSP 1, Warszawa 1969.
- Vitas sanctorum patrum Emeretensium*, ed. A. Maya Sánchez, CCL 116, Turnhout 1992, 3-102.

Opracowania:

- ALBA M., *Consideraciones arqueológicas en torno al V en Mérida*, w: *Mérida. Excavaciones Arqueológicas 1996*, ed. P. Mateos Cruz – M. Alba Calzado – J. Márquez Pérez, Mérida 1998, 285-315.
- ALBA M., *Ocupación diacrónica del área arqueológica de Morería*, w: *Mérida. Excavaciones Arqueológicas 1994-1995*, ed. P. Mateos Cruz – M. Alba Calzado – J. Márquez Pérez, Mérida 1997.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ J.M., *El puente y el urbanismo de Augusta Emerita*, Madrid 1981.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ J.M., *El puente romano de Mérida*, Badajoz 1983.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ J.M., *El foro de Augusta Emerita*, w: *Homenaje a Sáenz de Buruaga*, ed. J. Arce, Badajoz 1982, 53-83.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ J.M., *El Templo de Diana*, „Cuadernos de Arquitectura Romana” 1 (1991) 83-93.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ J.M., *En torno al aueducto de „Los Milagros” de Mérida*, w: *Symposium de Arqueología Romana. Segovia y la Arqueología Romana*, Barcelona 1977, 49-60.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ J.M., *Los primeros años de la colonia Augusta Emerita. Las obras de infraestructura*, w: *Le Due Patrie Acquisite. Studi di Archeologia Dedicati a Walter*

- Trilmich. Bulletino della Commissione Archeologica Comunale di Roma. Supplemento*, 18, ed. E. La Rocca – P. León – C. Parisi Presicce, Roma 2008, 27-40.
- ÁLVAREZ MARTÍNEZ J.M., *Trajano y las obras públicas en Hispania*, w: *Trajano, óptimo príncipe. De Itálica a la corte de los Césares*, ed. J. González Fernández, Sevilla 2003.
- ÁLVAREZ SÁENZ DE BURUAGA J., *Los primeros templos cristianos de Mérida*, „Revista de estudios extremeños” 32 (1976) 139-155.
- ÁLVAREZ SÁENZ DE BURUAGA J., *Observaciones sobre el teatro romano de Mérida*, w: *El Teatro en la Hispania Romana (Actas del Simposio)*, ed. M. Terrón Albarrán – J.M. Álvarez Martínez – J.J. Enríquez Navascués, Badajoz 1982, 303-311.
- ARCE J., *Augusta Emerita en los siglos IV-V d.c.: la documentación escrita*, w: *Repertorio de arquitectura cristiana en Extremadura: época tardoantigua y altomedieval*, ed. P. Mateos Cruz – L. Caballero Zoreda, Madrid 2003, 121-131.
- ARCE J., *La inscripción del puente de Mérida de época del rey Eurico (483 d.C.)*, „Pyrenae” 39 (2008) 121-126.
- ARCE J., *Los gobernadores de la Diocesis Hispaniarum (ss. IV-V) y la continuidad de las estructuras administrativas romanas en la Península Ibérica*, „Antiquité Tardive” 7 (1999) 73-83.
- ARCE J., *Mérida tardorromana (300-580 d.C.)*, Mérida 2002.
- BARROSO Y. – MORGADO F., *Mérida, patrimonio de la humanidad*, Mérida 2003.
- BENDALA M. – DURÁN M., *El anfiteatro de Augusta Emerita: rasgos arquitectónicos y problemática urbanística y cronológica*, w: *Actas del Coloquio Internacional: El Anfiteatro en la Hispania Romana*, ed. J.M. Álvarez Martínez – J.J. Enríquez Navascués, Mérida 1995, 247-264.
- BERROCAL Rangel L., *La urbanística de Augusta Emerita (II)*, „Revista de Arqueología” 72 (1987) 29-39.
- BLÁZQUEZ J.M., *La Hispania de Hadriano*, w: *En homenaje a Conchita Fernandez Chicarro, directora del Museo Arqueológico de Sevilla*, Madrid 1982, 301-317.
- CALERO CARRETERO J.A., *La muralla romana de Augusta Emerita. Apuntes para una bibliografía crítica de los estudios sobre el recinto*, „Revista de estudios extremeños” 48 (1992) 259-276.
- CAÑIZAR PALACIOS J.L., *Alusiones a Hispania en el Código Teodosiano*, „Polis” 14 (2002) 79-96.
- CHASTAGNOL A., *Les inscriptions constantiniennes du Cirque de Mérida*, „Mélanges de l'École française de Rome” 88 (1976) 259-276.
- CRUZ VILLALÓN M., *Mérida visigoda. La escultura arquitectónica y litúrgica*, Badajoz 1985.
- El Foro de Augusta Emerita. Génesis y evolución de sus recintos monumentales*, ed. T. Barrientos Vera – F. Palma García, Madrid 2009.
- GIJÓN GABRIEL M.E., *El circo Romano de Mérida: nueva intervención arqueológica desarrollada dentro del Proyecto de Vía de la Plata – Extremadura*, „Mérida, excavaciones arqueológicas” 7 (2001) 73-126.
- GURT ESPARRAGUERA J.M., *Arqueología de las ciudades episcopales*, w: *Estudios de arqueología dedicados a la profesora Ana María Muñoz Amilibia*, ed. F. Ramallo Asensio, Murcia 2003, 121-142.
- LÓPEZ QUIROGA J., *Arqueología del mundo funerario en la Península Ibérica (siglos V al X)*, Madrid 2010.
- MÁRQUEZ PÉREZ J., *Los columbarios: Arquitectura y paisaje funerario en Augusta Emerita*, Badajoz 2006.

- MATEOS CRUZ P., *Augusta Emerita: de capital de la diócesis Hispaniarum a sede temporal visigoda*, w: *Sedes regiae (ann. 400-800)*, ed. G. Ripoll – J.M. Gurt, Barcelona 2000, 491-520.
- MATEOS CRUZ P., *El „Foro Provincial” de Augusta Emerita: un conjunto monumental de culto imperial*, w: *El foro provincial de „Augusta Emérita”: un conjunto monumental de culto imperial*, ed. P. Mateos Cruz, Mérida 2006, 315-354.
- MATEOS CRUZ P., *El culto a Santa Eulalia y su influencia en el urbanismo emeritense (siglos IV-VI)*, „Extremadura Arqueológica” 3 (1992) 57-80.
- MATEOS CRUZ P., *El templo de culto imperial de Augusta Emerita*, w: *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del occidente europeo*, ed. J. Ruiz de Arbulo, Tarragona 2005, 129-147.
- MATEOS CRUZ P., *El urbanismo cristiano de Mérida*, w: *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, ed. A. Ribera i Lacomba, Valencia 2000, 601-616.
- MATEOS CRUZ P., *La basílica de Santa Eulalia de Mérida. Arqueología y urbanismo*, Madrid 1999.
- MATEOS CRUZ P., *Los orígenes de la cristianización urbana en Hispania*, w: *VI Reunió d’Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantigues d’Hispania: cristianització i topografia*, ed. J.M. Gurt – A. Ribera, Barcelona 2005, 49-62.
- MATEOS CRUZ P. – PIZZO A., *Los edificios de ocio y representación. El teatro y anfiteatro de Augusta Emerita*, w: *El Yacimiento Emeritense (Actas Congreso Internacional 1910-2010)*, ed. J.M. Álvarez Martínez – P. Mateos Cruz, Mérida 2011, 173-194.
- MATEOS CRUZ P. – SASTRE DE DIEGO I., *Mérida and its funerary spaces during the Late Antiquity*, w: *Morir en el Mediterráneo Medieval*, ed. J. López Quiroga – A.M. Martínez Tejera, Madrid 2009, 185-202.
- NOGALES BASSARATE T., *Teatro Romano de Augusta Emerita. Evolución y programas decorativos*, „Mainake” 29 (2007) 103-138.
- PIZZO A., *Las técnicas constructivas del llamado „Foro Provincial” de Augusta Emerita*, w: *El foro provincial de „Augusta Emérita”: un conjunto monumental de culto imperial*, ed. P. Mateos Cruz, Mérida 2006, 277-296.
- RICHMOND A., *The First Years of Augusta Emerita*, „Archaeological Journal” 87 (1930) 99-116.
- SASTRE DE DIEGO I., *Los primeros edificios cristianos de Extremadura. Sus espacios y elementos litúrgicos. „Caelum in terra”*, Mérida 2010.
- VIVES J., *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona 1969.
- VIVES J., *La inscripción del puente de Mérida en época visigoda*, „Revista de Estudios Extremeños” 12 (1939) 1-7.

ANEKS

Il. 1. Makieta rzymskiej Augusta Emerita w Museo Nacional de Arte Romano w Meridzie (fot. A. Zimnowodzka).

Il. 2. Świątynia Diany w Meridzie (fot. A. Zimnowodzka).

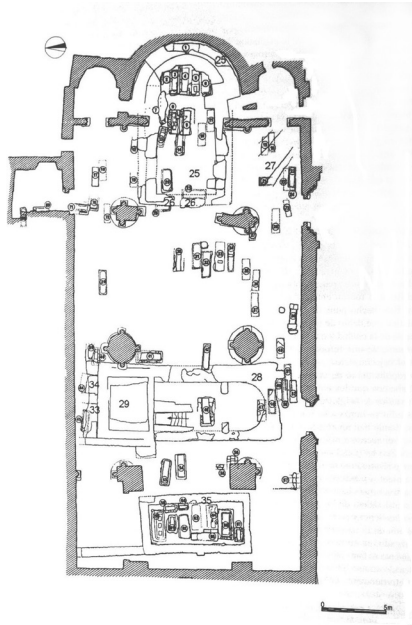
Il. 3. Teatr w Meridzie (fot. A. Zimnowodzka)

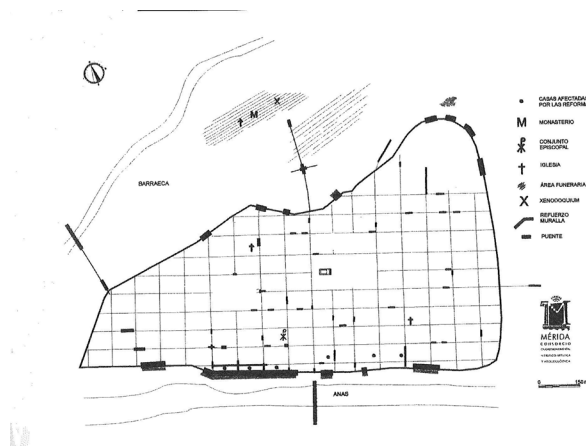
Il. 4. Teatr w Meridzie – scenae frons (fot. A. Zimnowodzka)

Il. 5. Amfiteatr w Meridzie (fot. A. Zimnowodzka)

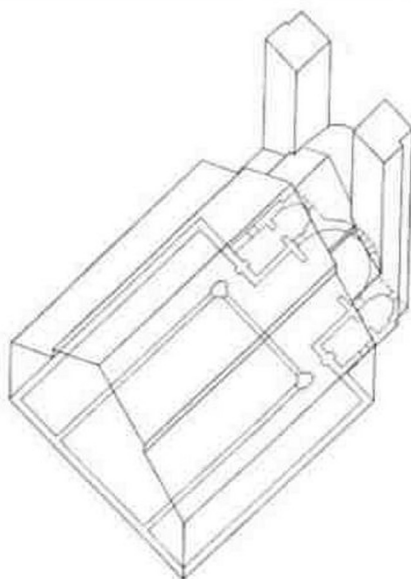
Il. 6. Plan bazyliki św. Eulalii, wewnątrz zachowane mauzolea: 25, 28, 29 (za: L. Caballero Zoreda – P. Mateos Cruz, *Excavaciones arqueológicas en la basílica de Santa Eulalia de Mérida*, w: *IV Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica* [Lisboa 1992], Barcelona 1995, 300).

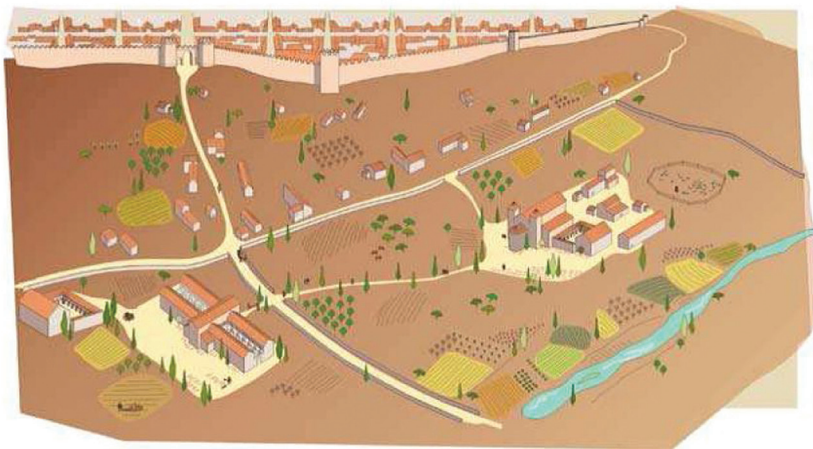
Il. 7. Augusta Emerita w V-VII wieku, za: P. Mateos Cruz – M. Alba Calzado, *De Emerita Augusta a Marida*, w: *Visigodos y Omeyas. Un debate entre la Antigüedad tardía y la alta Edad Media*, ed. L. Caballero Zoreda – P. Mateos Cruz, Madrid 2000 (Anejos de Archivo Español de Arqueología 23), 151.

Il. 8. Rekonstrukcja memorii św. Eulalii w Centro de Interpretación y Excavación de la Basílica de Santa Eulalia (za: <http://www.cervantesvirtual.com/bib/portal/simulacraromae/emerita/visita/visita19.htm>).

Il. 9. Bazylika św. Eulalii w czasach biskupa Fidelisa (poł. VI w.) – rekonstrukcja według P. Mateos Cruz, za: A. Arbeiter, *Los edificios de culto cristiano; escenarios de la liturgia*, w: *Repertorio de arquitectura cristiana en Extremadura. Época tardoantigua y altomedieval*, ed. P. Mateos Cruz – L. Caballero Zoreda, Madrid 2003, 224.

Il. 10. Usytuowanie ksenodochium i bazyliki św. Eulalii w VII w., za: P. Mateos Cruz – L. Caballero Zoreda, *El paisaje urbano de Augusta Emerita en época tardoantigua (siglos IV-VII)*, w: *El Yacimiento Emeritense. Actas Congreso Internacional 1910-2010*, ed. J. M. Álvarez Martínez – P. Mateos Cruz, Mérida 2011, 10, fig. 5.

